

УДК 94(477)''1941/1944''

О. О. Яшан

**ЧЕРКАЩИНА ПІД ВЛАДОЮ ОКУПАНТІВ В 1941–1944 РР.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «УСНОЇ ІСТОРІЇ»)**

Застосовуючи методику усної історії, авторка досліджує повсякденне життя населення Черкащини в умовах окупації 1941 – 1944 рр.

У запропонованих спогадах відтворено яскраві картини «окупаційного» життя та висвітлено особисту позицію їх авторів щодо «нової влади», характеризуються окремі події та особи.

Ключові слова: окупація, Черкащина, повсякденне життя, спогади, усна історія.

До найбільш актуальних тем не лише в зарубіжній, а й у сучасній вітчизняній історіографії належить історія повсякденного життя. Увага до цього напрямку досліджень зумовлена переорієнтацією української історичної науки від загального опису цілісного образу минулого до зосередження на конкретному особистісному (макроісторії). Важливою подією в історії українського народу стала Друга світова війна і окупація України зокрема, тому останнім часом у вітчизняній історіографії спостерігаються активні та небезуспішні спроби наукового осмислення історії повсякденності українського народу саме в цей період. Залучення до подібних досліджень оповідей очевидців дасть можливість нарешті побачити «життя при німцях» очима людей, які пережили нацистську окупацію.

На превеликий жаль, більша частина людей, які пережили війну, так і не змогли розповісти нам свою правду війни. Тривалий час тема життя в окупації була небажаною, виключенням було, хіба що, боротьба руху Опору та жорстокість окупантів. Тому довгий час люди боялися через ідеологічний тиск з боку влади згадувати ті аспекти окупаційного буття, які ретельно замовчувались або ретушувались режимом (і таки випадки, нажаль, зустрічаємо до цього часу). За межами уваги дослідників залишалася великі групи людей, з різних причин вони перетворювалися на так звані «фігури замовчування». Їх пам'ять зберігала унікальні спогади, але відсутність фіксації призвела до того, що ці цінні джерела виявляються втраченими для дослідників.

Сьогодні ще живе покоління, яке пам'ятає окупацію України 1941 – 1944 рр., тому так важливо встигнути записати біографічні спогади наших сучасників, які пережили ХХ століття, пройшовши через усі його перепитії. Спогади, зафіксовані у формі інтерв'ю, допоможуть осмислити минуле і зрозуміти сьогодення, тим більше, що офіційні джерела не надають повної інформації про минуле.

Застосовуючи методику усної історії, маємо можливість очима звичайних людей, які пережили окупацію, подивитися на лихоліття війни, звертаючись до їх пам'яті, а також використовуючи їх емоційні, безпосередні спогади,

встановити картину окупаційної буденності, психологічну атмосферу того часу. Усна історія – це напрям соціально-гуманітарних досліджень, який відповідає потребі дослідників перейти від вивчення «великих людей і подій» до «історії знизу», підкреслюючи тим самим цінність будь-якої людини як суб'єкта історії.

У статті, на основі методики усної історії, спробуємо показати, яке місце в індивідуальних спогадах очевидців займає період окупації Черкащини, особливий акцент зроблено на окупаційному повсякденні. Окупація Черкаської області тривала з липня 1941 р. по березень 1944 р. І хоча з перших днів окупації був запроваджений жорстокий окупаційний режим, життя продовжувалося в різних його проявах. Події тих часів яскраво постають з свідчень людей, яким випало на долю жити в ті буремні роки. У запропонованих спогадах відтворено яскраві картини «окупаційного» життя та висвітлено особисту позицію їх авторів щодо «нової влади», характеризуються окремі події та особи.

Джерельною базою пропонованого огляду є біографічні інтерв'ю з мешканцями Черкаської області, які проживали на території області підчас її окупації у 1941 – 1944 рр., зібрані Історико-соціологічним центром «Черкащина крізь призму усної історії» Черкаського державного технологічного університету. На основі анкети О. Боряк, було розроблено анкету-опитувальник для збирання усних свідчень [1, с. 452–454]. Тексти свідчень були отримані в результаті розшифрування записів розмов з респондентами. Вони представлені без будь-яких скорочень мовою оригіналу згідно із сучасними правописними нормами зі збереженням лексичних і стилістичних особливостей авторського тексту.

Окремі аспекти окресленої проблеми знаходили висвітлення в публікаціях таких сучасних вітчизняних дослідників, як О. Стяжкіна, О. Яшан, Т. Пастушенко, Ю. Шаповаленко та інших [2].

Спогади

Шаповалової Поліни Данилівни (дівооче – Неруш), 1917 року народження, с. Білоусівка Драбівського району Черкаської області.

Перед війною, в 24 роки, я вийшла заміж. Через місяць чоловіка забирають на фронт, в перші дні війни, приходить лист про його смерть.

Потім переїхала до матері. В батьківській сім'ї було семеро дітей (3 брата і 3 сестри), Поліна була наймолодша з дітей.

Двох братів, Мусія і Миколу, забрали на фронт. Старшого Михайла не чіпали, бо мав двоє грудних немовлят (Петра, Веру).

Німці ввійшли в село. Односельчани не хотіли здаватись, і їх забирали в полон. Вивозили людей на підводах, потім на вантажні потяги і в Німеччину на роботи.

Коли відбувались воєнні дії в селі, люди постійно ховались в своїх погребях, сховищах. Поліна з родиною теж тривалий час перебувала в погребі. Після, вийшовши, дізнались, що через велику домівку десятеро німців

поселились у них. В селищі, взагалі, оселилось дуже багато окупантів. Серед солдатів був їхній кухар. Побачивши, що Поліна доглядає немовлят, вони вирішили, що це її діти, через це не чіпали її. Їм дуже пощастило, що серед солдатів був цей кухар. Він не тільки сам добре відносився до них, давав малечі по поїсти, що залишалось недоїдене, а й не дозволяв іншим чіпати.

Мене двічі намагались забрати, але жага до життя змушувала йти на ризик і тікати. Були в селі поліцаї – люди, які перейшли на бік ворога. І саме односелець-поліцай, в другий раз, коли мене забрали, допоміг втекти. Пройшовши пішки велику кількість кілометрів, їй не можна було з'являтися вдома, тому дочекавшись ночі, все-таки потрапила додому, але таємно, сховалась в печі, де перебула декілька днів, поки не пройшла облава.

Під час окупації людей примушували працювати на полях. Колгоспи закрились. Весь товар – експортувався в Німеччину. Грабували дорогоцінні речі. Закрили школу, клуб. Церква перестала працювати. Вимкнули радіо, газет не було, тому селяни не мали доступу до новин. Жили в постійному страху, почути знову кулеметну чергу.

Пройшов час, Радянська влада пішла у наступ. І коли німці, які жили в них, почали збиратись тікати, кухар, спробував, Поліні, пояснити чому він їй допомагав. Він говорив « Матка кіндер гуд» і показував пальцем на себе і казав: «2 кіндер» (Те, що в нього самого двоє дітей). І на останок дав їм пів мішка борошна і шматок сала.

Той самий поліцай залишився працювати сторожем в яблуневих садах (народ його пробачив).

Мати Поліни Данилівни не дожила одного дня до Перемоги. Війна закінчилась! Брати повернулись живими.

Хоча війна і закінчилась, але почались часи не кращі. У війну вони не були такі голодні, як після! Щоб прогодувати дітей, Поліна протизаконно бігала вночі за 2 км в поле, де росла пшениця, шукати незбирані колоски. Їли калачики (кашка з трави). Пережили і голод!

Спогади

Попенко Раїси Петрівни, 1938 року народження, під час окупації проживала в с. Чайківка Христинівського району Черкаської області.

Чи проводили у вашій місцевості бої? Як себе поводити люди вашого населеного пункту (сусіди, родичі, знайомі) під час бойових дій?

Весною 1943 р., як відступали бої були. Гармати стояли в селі Ліщинівка. Снаряди падали на воду, у річку, у березі городів. Пам'ятаю вранці стояв сильний гуркіт. Німці почали відступати, наші наступати (з болота). За нашою старенькою хатою лежав убитий німець. Німці відступали на захід, на село Сарни. Ішли вони так ніби цепом. Наші зайшли в село, тоді мама викопала закопані пів мішка патронів і віднесла солдатам. Вони так зраділи, за мить поділили між собою, пообідали тай пішли далі.

Убитого німця сусіди все таки поховали. Пізніше його розшукували, але на тому місці вже стояв будинок .

Чи робила Ваша родина спробу евакуюватися? Куди і з ким? Які речі забирали з собою? Чи вдавалося забрати з собою худобу, продукти харчування?

Наша родина не робила спроб евакуюватися. Батькові пропонували, він працював старшим стрілочником на залізниці, але мама відмовилася їхати, злякалася бо була неграмотна.

Чи ховалися чоловіки вашого населеного пункту від мобілізації, якщо так, то де і яким чином?

Да. Ховалися. Ховалися в льохах, по сусідах, було багато біженців. Один був з Білозір'я. В той момент, ще баба Андрііха знайшла пораненого лейтенанта (документів при ньому не було, ми його назвали так по формі в якій його знайшли) у виспі (назва рова). Принесла його до нас, мама порвали простинь, перемотали його поранення, потім наварили трав, так і вилікували. Коли прийшли наші він пішов з ними. Через деякий час після війни мама викликали у військомат довати свідчення на рахунок цього лейтенанта. Сам же він більше не появлявся в нашому селі.

Як поставилося до німців місцеве населення? Чи були випадки урочистої зустрічі німців населенням (квітами, хлібом, сіллю, іконами)?

Ой, та люди ставилися дуже вороже.

Як призначалася (обиралася) нова адміністрація на селі (старости, поліцаї)? Як вони поводити себе стосовно односельців у різних ситуаціях: під час проведення каральних операцій, під час набору робітників на примусові роботи до Німеччини, в організації повсякденного життя села (населеного пункту).

Як призначалися не знаю, але був староста. Староста був дуже добрий нікого ніколи не видавав.

Яким було ставлення населення до тих, хто співпрацював з німцями?

У нас в селі ніхто з загарбниками не співпрацював, але на роботу ходили, а чи платили не знаю і що в цей час робили теж.

Чи були в околицях села радянські партизани, «українські партизани»? Чи воювали між собою? Як до цього ставилися люди?

Ні, партизанів у нас не було, так в нас не було лісів, були тільки степи, це зараз понасаджували. Чоловікам не було де ховатись. Але пам'ятаю чоловіки збиралися, а щоб їх не впізнали переодягалися в жінок.

Чи квартирували у вашій оселі окупанти, як себе поводити, як ставилися до господарів? Чи змушували окупанти господарів переїхати? Якщо так, то куди?

Так, квартирувалися. У нас жило два німці. Як сказали, що будуть заселяти, то мама зробила рейвах в хаті, щоб німці, як прийдуть, побачать, що насмічено і відмовляться в нас жити, але комендант наказав прибрати.

Було в нас у хаті 2 стільці, одне крісло. Німець сідав на нього і хилитався, а мати тим часом поралась біля плити і промовляла: «Та щоб він провалився». Одного разу так і сталося, упав, аж ноги піднялися.

Окупанти в нас не харчувалися, де вони їли, навіть, не знаю. Один з німців сідав біля мене і плакав, тому що я була русява, та й схожа на його доньку.

Чи продовжували селяни займатися землеробством, городництвом? Які культури вирощували? Чи тримали худобу, чи сіяли збіжжя, садили городи?

Городи звісно садили, садили картоплю, буряки, сіяли просо, все що й до війни. Була в нас на господарстві корова та кобила – Резва, яку потім забрали правда куди не знаю.

Чи працювали базари? Де? Що на них продавали? Хто встановлював ціни на продукти? Де брали сіль, сірники, мило, цукор?

Чи були базари не знаю, але ходили на станцію. Станція знаходилась за 18 км до села. Там продавали молоко. Жінки збиралися з усього села і несли на станцію продавати молоко та хліб. Були випадки, що не встигали продавати, тому що проїжджав потяг з військовими, то все віддавали солдатам. Солдати були молоденькі, голодні, вони дуже дякували. Давали гроші, але ніхто не брав було честю нагодувати хлопців. Як стояв потяг з військовими, то всі бігли туди, чи нема там своїх: рідних, знайомих, односельців.

Хто і чому йшов служити до німців? Як до них ставилося населення? Як вони себе поводити?

З Чайківки ніхто до німців не пішов. З Босівки (Зоряного) було багато поліцаїв, вони навіть інколи допомагали німцям контролювати наше село.

Що сталося з колгоспом? Чи була спроба поділити землю? Чи всім охочим давали землю, скільки?

Як розпочалась війна, то скот погнали за Дніпро. Гнали Гоєнко Софія та Гоєнко Михайло, для цього їм навіть видавали харчі.

Що сталося з церквою? Хто і коли її відкрив, хто правив? Чипочали люди хрестити дітей, брати шлюб у церкві? Де взагалі реєстрували шлюб?

Церкву в нашому селі розібрали ще в революцію. Шлюби реєстрували в селі Ліщинівка. Там була в церкві груба книга де фіксувалися шлюби і народження дітей.

Чи співали пісень? Які? Чи збиралася молодь на вечорниці? Чи приймали участь гуляннях німці?

Ні, вечорниць не було, всі дуже сумували.

Яким був повсякденний одяг? Які прикраси носили?

Одягалися в домоткане, був в кожній хаті верстат, полотна з них поділялися на номери 12 і 16. Замість вати використовували клоччя з коноплі. З німецьких плащовок шили спідниці.

Чи завжди вірили в перемогу Радянської армії?

Дуже вірили, завжди, ніколи не сумнівалися в Перемогу.

Список використаних джерел

1. Боряк О. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни (за матеріалами «усної історії») / О. Боряк // Архіви України. 2005. № 1. – 3(256). – С. 450–469.
2. Стяжкіна Олена. «Ми жили»: жіночі історії окупації Східної України: підходи і робочі гіпотези до аналізу / Олена Стяжкіна // Українознавчий альманах. Вип. 6. – К., 2011. – С. 146-15; Яшан О. О. Колізії окупаційного життя (1941 – 1944 рр.) / О. О. Яшан // Український селянин. Зб. наук. праць, Вип. 16, 2016 –

С. 92–95; Пастушенко Т. Будні нацистської окупації України у спогадах колишніх оstarбайтерів / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України Випуск 11. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – № 11. – С. 166–175; Шаповаленко Є. Ю. Окупація Чернігівщини нацистськими військами в серпні – вересні 1941 р. за спогадами очевидців // Science and education a new dimension. Humanities and Social Sciences in Europe. Budapest, 2014. Issue: 31. II (5). P. 51–56.

References

1. Boriak O. Povsiakdenne zhyttia silskoho naseleння Ukrainy v period okupatsii pid chas Druhoi svitovoi viiny (za materialamy «usnoi istorii»)) / O. Boriak // Arkhivy Ukrainy. 2005. № 1–3(256). S. 450–469.
2. Stiazhkina Olena «My zhyly»: zhinochi istorii okupatsii Skhidnoi Ukrainy: pidkhody i robochi hipotezy do analizu / Olena Stiazhkina // Ukrainoznavchyi almanakh. Vyp. 6. – K.:, 2011. – S. 146–151; Yashan O.O. Kolizii okupatsiinoho zhyttia (1941 – 1944 rr.) / O.O. Yashan // Ukrainyskyi selianyn. Zb. Nauk. Prats, Vyp. 16, 2016 – S. 92–95; Pastushenko T. Budni natsystskoi okupatsii Ukrainy u spohadakh kolyshnykh ostarbaiteriv / T. Pastushenko // Storinky voiennoi istorii Ukrainy Vypusk 11. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. – № 11. – с. 166–175; Shapovalenko Ye. Yu. Okupatsiia Chernihivshchyny natsystskymy viiskamy v serpni – veresni 1941 r. Za spohadamy ochevydtsiv // Science and education a new dimension. Humanities and Social Sciences in Europe. Budapest, 2014. Issue: 31. II (5). P. 51–56.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

О. А. Яшан

Черкасчина под властью оккупантов в 1941 – 1944 гг. (по материалам «устной истории»)

Используя методику устной истории, автор исследует повседневную жизнь населения Черкасской области в условиях оккупации 1941 – 1944 гг. В предложенных воспоминаниях воспроизведены яркие картины «оккупационной» жизни и показана личная позиция респондента к «новой власти», характеризуются отдельные события и лица.

Ключевые слова: оккупация, Черкасская область, воспоминания, повседневная жизнь.

O. O. Yashan

Cherkasy region under the rule of the invaders in 1941 – 1944 (on the materials of «oral history»)

Using the methodology of oral history, the author explores the everyday life of the population of Cherkasy region in the context of occupation 1941 – 1944. Source of research are biographical interviews with residents of Cherkasy region, who lived in the region during its occupation in 1941 – 1944. The proposed memories played vivid picture of the «occupation» of life and shows the personal position of the Respondent to the «new order», characterized by specific events and faces.

Keywords: occupation, Cherkasy region, memoirs, everyday life.